

Els orígens del cinema estable a Reus

*Josep Estivill i Pérez
Pedro Nogales Cárdenas
Xavier Robert i Mariné*

1. Introducció

Durant molts anys s'ha estudiat la història del cinema de Catalunya centrant-se fonamentalment a l'àrea de Barcelona. És lògic perquè la indústria del cinema a Barcelona ha estat una de les més importants del país, però això no vol dir que fora de la seva àrea no s'hagi pogut produir una activitat cinematogràfica remarcable. De la zona del Camp de Tarragona el que se'n sabia era escàs, i això ens feia creure que realment no trobaríem dades d'interès. Tot al contrari, la quantitat d'informació és enorme, tant en quantitat com en qualitat.

La nostra comunicació forma part d'un projecte ampli d'investigació, tot just començat, sobre la història del cinema al Camp de Tarragona i, donada la seva complexitat —buidar premsa, investigar en arxius, realitzar entrevistes, etc.—, és una recerca que encara està en els seus primers estadis. Per això ens centrem en el te ma que actualment estem treballant: els orígens del cinema a Reus.

2. Els cinemes itinerants

La primera sessió de cinema a Reus es va fer a la Sala de Billars del Cafè de París situada a la plaça de Prim, la més cèntrica i transitada de la ciutat. Pocs dies abans els cineastes, Albert Du-

ran¹ i Baró, havien convidat «les persones distingidas d'aquesta ciutat i a la premsa»² a «la exposición de las llamadas fotografías vivientes»³ per al dia 20 de febrer de 1897.

L'acte va començar amb una dissertació d'un dels empresaris sobre l'invent del cinematògraf i els avenços aconseguits en el seu perfeccionament per ell mateix. A continuació hi va haver la presentació de sis *fotografies animades* entre les quals destacà l'última, en colors, que representava una ballarina executant la *dança serpentina*;⁴ com a complement: audicions de fonògraf, el qual «permite oír escogidas piezas de canto y música en todo el salón sin necesidad de auditivos».⁵ Aquest primer cinematògraf estigué contractat al Cafè de París fins al 12 de març, després d'una pròrroga a causa de la seva enorme concurrència «no escassejanthi entre ella lo bell sexe».⁶

La premsa d'aleshores destacava el caràcter científic: «un espectáculo que sorprende y agrada y que será sin duda visitado por todas las personas que gocen en conocer los progresos maravillosos de la ciencia».⁷

L'interès pel progrés científic es reflectia en els diaris, que molt sovint oferien explicacions, més o menys entenedores, sobre els nous invents⁸ i la seva repercussió en la vida de les persones, malgrat que molts d'aquests invents no tinguessin massa èxit com el Microfonògraf, un aparell que havia de permetre escoltar el soroll que fan les cèl·lules de la massa cerebral en elaborar les idees.⁹

1. Inventor i constructor d'un cinematògraf, segons el *Diario de Reus*, 17-2-1897, p. 2. El seu cinematògraf va ser considerat com «uno de los más perfeccionados según nuestras noticias, pues puede funcionar perfectamente empleando la luz del gas, y por lo tanto sin los inconvenientes que para la vista presentan otros Cinematógrafos que sólo con luz eléctrica dan buen resultado», a *La Autonomía*, 17-2-1897, p. 2.

2. *Lo Somatent*, 20-2-1897, p. 2.

3. *Las Circunstancias*, 17-2-1897.

4. *Las Circunstancias*, 21-2-1897, p. 3.

5. *Diario de Reus*, 19-2-1897, p. 2. Les audicions de fonògraf llavors eren molt freqüents a la ciutat. El *Diario de Reus* del dia 2-1-1898 informava de l'obertura al públic d'un «aparato fonógrafo a cargo de don Gustavo Cancinos. En dicho aparato, por la insignificante cantidad de 10 céntimos de peseta se darán audiciones de fragmentos de óperas, zarzuelas, dramas, discursos, [...]. Como novedad, se ofrece una audición perfecta de tiros, cañonazos, toques de corneta y exclamaciones propias de la guerra de Cuba, con la retirada de las tropas al campamento, acompañadas de la banda, después de la muerte de Maceo».

6. *Lo Somatent*, 25-2-1897, p. 2.

7. *Crónica reusense*, 25-2-1897, p. 2.

8. Com per exemple a l'article *Lo que es un cinematógrafo*, d'A. Porta Perales, publicat pel *Diario de Reus*, 19-1-1901, p. 2.

9. *Diario de Tarragona*, 20-1-1898, p. 3.

En els seus primeríssims anys, el cinema es presentava en societat juntament amb altres aparells científics, com era el cas del fonògraf, però ben aviat se'l comença a considerar com un espectacle més de barraca de fira i s'acompanya de sessions d'espiritisme, prestidigitació, etc. Aquest canvi també va afectar el tipus de pel·lícules que s'hi projectaven, ja que del predomini de reportatges d'actualitat, sobretot d'imatges de la vida quotidiana, com la molt exitosa el 1897, *Arribada del tren a l'estació*,¹⁰ es passa progressivament, sense abandonar les primeres, a les pel·lícules de ficció, còmiques i amb força elements fantàstics.

Com a espectacle de barraca va arribar el Pavelló Artístich, inaugurat el 31 de maig de 1899 a la Plaça dels Quartels, actual plaça de la Llibertat. Aquesta plaça va ser molt freqüentada per la majoria de les barraques dedicades a la cinematografia, i també d'altres atraccions com circs o el Museu Universal de Mr. Estrabé Bertot.¹¹ Es tractava d'una zona àmplia, molt propera al centre i que encara estava molt poc urbanitzada. Malgrat l'èxit de públic,¹² el Pavelló Artístich plegà un mes més tard, el 28 de juny.

Durant els propers anys, molts altres cinematògrafs itinerants van establir-se durant uns mesos a la ciutat.

No tots són encara ben coneguts perquè alguns d'ells rebien molt poc tractament per part de la premsa.¹³

10. A tall d'exemple la programació que oferia el Cinematógrafo Lumière dels Pomar instal·lat als baixos d'una antiga fonda del carrer de Llovera, un dels carrers més importants a la ciutat, era la següent:

«Las procesiones de Semana Santa en Sevilla. Gran incendio en Londres. Paso por un túnel. Tempestad en el mar. Panorama del puerto de Barcelona. Gran baile de trajes». *Diario de Reus*, 24-12-1898, p. 2.

11. *Diario de Reus*, 24-6-1898, p. 2.

12. «Con motivo de la rebaja de precios establecida en el cinematógrafo instalado en la plaza de los Cuarteles anteayer pasaron de 1.500 las personas que acudieron a visitarlo», a *Diario de Reus*, 13-6-1899, p. 2.

13. Per exemple, i citant només els cinematògrafs dels quals es tenen dades significatives:

* Any 1899 (20 de maig): va arribar a la ciutat Mr. Cabedini «con sus 300 pulgas artistas, que tanto han llamado la atención en Madrid y en Barcelona y además el biógrafo último modelo del cinematógrafo». *Diario de Reus*, 20-5-1899, p. 3. D'aquest cinematògraf se'n té referències del seu funcionament a la ciutat com a mínim durant dos mesos.

* Any 1899: a les Fires i Festes del mes d'octubre a Reus hi va haver «exposición pública y gratuita del Cinematógrafo», el qual però no era tècnicament massa bo: «Llamamos la atención de los dueños ó encargados del cinematógrafo público que anoche se exhibió en la Rambla de Miró, á fin de que procuren que las exhibiciones que en la noche del lunes han de hacerse en la Arrabal de Robuster, resulten más perfeccionadas de luz, de colores y de movimiento, pues las que se hicieron ayer, según opinión general, dejan mucho que desear». *Diario de Reus*, 22-10-1899, p. 2.

Des de finals de març de 1905, el Palacio Luminoso de Joan Minuesa s'instal·là a la tradicional «Plaça dels Quartels i comptava amb un «monstruoso orchestrophone de París».¹⁴ Va ser el primer —pel que de moment sabem— a exhibir una pel·lícula filmada a la pròpia ciutat: *Salida de misa de doce en la iglesia de San Pedro*.¹⁵ Aquest pavelló va ser l'últim dels cinematògrafs itinerants a la ciutat.¹⁶

* Any 1901 (31 de gener): s'inaugura al carrer de Llovera el cinematògraf Wargraph Esther: «a la inauguración asistió numerosísima y distinguida concurrencia que aplaudió con entusiasmo todos los números del espectáculo, haciendo una grande y merecida ovación á la señorita Esther en el fantástico baile La Mariposa». *La Derecha*, 4-2-1901, p. 3.

* Any 1901: durant el mes de març del 1901 va funcionar el Cinematógrafo Polax a la Plaça dels Quartels. *Diario de Reus*, 6-3-1901, p. 2 i 5-4-1901, p. 2.

* Any 1902 (9 de febrer): s'inaugurà un altre a la mateixa plaça, el pati del qual un incendi a començament de març el destruí parcialment. *Diario de Reus*, 9-2-1902 i 4-3-1902.

* Any 1903: Ángel Pardo instal·la el Palacio de Proyecciones a la Plaça dels Quartels. *Diario de Reus*, 18-2-1903, p. 2 i 3. Funciona fins a finals d'abril. *Diario de Reus*, 34-4-1903, p. 3.

* Any 1903: torna el Palacio de Proyecciones a Reus el 25 de desembre.

* Any 1904: cinematògraf Aurora al carrer de Sant Joan, a partir de finals de maig.

* Any 1904: Cinematógrafo Polak [sic] a la Plaça dels Quartels, el mes d'octubre.

14. *Diario de Reus*, 19-3-1905, p. 3.

15. *Diario de Reus*, 24-3-1905, p. 3.

16. «La plaza de los Cuarteles, nuestro Paralelo, nuestro Montmartre o nuestro San Pablo, sin el palacio luminoso que durante tres meses ha sentado sus reales en esta ciudad, ha vuelto á su normal monotonía, á esa agri dulce monotonía de los pueblos incoloros del montón, en donde no se conjugan otros verbos que libar, comer y dormir.

Para cuantos se dedican al estudio de la vida de los placeres de las multitudes, dignas eran de observación aquellas tardes domingueras, cuando el órgano del pabellón cinematográfico dejaba oír sus excelentes sonoridades, desde un sencillo vals al más complicado fragmento wagneriano.

Una abigarrada muchedumbre se estrujaba en la plaza, que desde luego pasaba a ser un mercado de alegrías, un museo de indumentarias, un paseo para los bobalicones y un punto de situaciones cómicas. Soldados, criadas, niños, barquilleros, chufleros, gitanos, menestrales, los diversos conglomerados de nuestro pueblo, formaban animadísimos grupos, lanzando chistes, difundiendo sonrisas y robando alguno que otro pellizco.

Las sesiones cinematográficas se sucedían, entraba y salía la gente, y al dejar la plaza para marcharse á sus casas, lo hacía con esa satisfacción que proporcionan los regocijos populares, más espontáneos y más naturales que los que celebra la alta sociedad». Maese Bachiller: «El Cinematógrafo», a *Diario de Reus*, 18-6-1905, p. 2.

3. Les societats recreatives

Aquesta era una època d'èxit massiu per als exhibidors de cinema. No només es feia cinema a les barraques itinerants sinó que també les societats recreatives, amb molta vitalitat a la ciutat, van afegir l'organització de projeccions de cinema a les ja tradicionals vetllades, amb representacions líriques i dramàtiques, balls, etc., normalment aprofitant els teatres dels quals ja disposaven. D'aquesta manera, el 1898, el Teatre Fortuny va contractar Mr. Peters per tal de fer-hi projeccions de Biographe,¹⁷ i des del novembre de 1905 amb sessions estables de cinematògraf per omplir els buits que deixava l'actuació de les companyies teatrals o formant part del mateix espectacle teatral, com en la cavalcada de l'òpera *La condenació de Faust*, representada per la companyia d'Arturo Baratia que incorporava l'ús del cinematògraf.¹⁸

El Centre de Lectura va fer una primera projecció de pel·lícules en una sèrie de vetllades amb motiu d'una exposició de fotografies.¹⁹ La societat El Olimpo també va organitzar sessions de cinema com a vetllada recreativa des del 1904. El programa de la vetllada alternava composicions d'una banda de música, *quadres* del cinematògraf de Mr. W. Polak, audicions de gramòfon i un ball posava el final.²⁰

4. El cinema estable: la Sala Reus

L'any 1906 contempla els orígens del primer cinema estable, en un començament com a simple barraca i després ja com un edifici d'obra. Cal destacar la figura dels seus dos empresaris: Tomàs Codina i Antoni Martra (1874-1939).

Antoni Martra al final de segle tenia una drogueria on venia productes per a la fotografia. Ell mateix era fotògraf professional i des del 1902 va ser nomenat representant de la revista *La fotografía práctica*. De la fotografia va passar al cinema. De la seva tasca com a cineasta, actualment només es conserva una pel·lícula familiar del 1934, però sabem que va rodar des de reportatges

17. *Diario de Reus*, 6-12-1898, p. 3.

18. *Diario de Reus*, 1-5-1908, p. 2 i 5-5-1908, p. 2.

19. «Por medio de un cinematógrafo de los más perfeccionados se darán a conocer películas de las más notables y además se proyectarán las diapositivas que han sido presentadas al concurso que dicha sociedad acaba de realizar». *Diario de Reus*, 6-5-1903, p. 2.

20. *Diario de Reus*, 3-4-1904, p. 3.

d'actualitat com el *Carnaval de Reus de 1913* fins a documentals de llarga durada com *Reus*, amb imatges de les festes populars de Reus i vistes de Salou, filmada el 1929 conjuntament amb Valveny. Pel·lícules, totes dues, que actualment es donen per perdudes.

El 1906 els dos empresaris van adaptar una antiga barraca de fusta, que tenien a una altra zona de la ciutat, amb l'objectiu de fer-hi, amb caràcter provisional, exhibicions de cinema. Es deia La Serpentina, potser en record de la *dança serpentina* que apareixia en una pel·lícula projectada precisament en la primera sessió de cinema a Reus i que va gaudir de tant èxit. Per a la inauguració van decidir canviar-li el nom. Per això, es convocà un concurs popular a través dels diaris, per aconseguir el màxim de publicitat i interès de la gent.²¹ El nom guanyador va ser Sala Reus, però de la munió de propostes rebudes es va poder fer una primera classificació:

a) Noms que tradicionalment ja definien les sales de cinema: Liceo Reusense, Salón de Variedades, Pavelló Artístich, Salón Novedades, Pabellón Ciudad de Reus, Salón Moderno, Palacio Universal, etcètera.

b) Noms amb referència a fets conjunturals: Teatro Transvaal, Vesubio Amoroso, Proscenio Japonés, Foller de las Walkirias, Salón Wagneriano, Salón Árabe.

c) Noms amb voluntat de descriure científicament la mena d'espectacle que oferien: Salón Cinemato-automático, Salón de espectáculos cinemático-eutrapélicos, Salón de espectáculos y audiciones Marconi-Edison, Pabellón talicinematocuestre, Gran salón cinemaepigramático, Símbolo del movimiento continuo, Ande el movimiento, El cataclismo luminoso, etcètera.

d) Noms que al·ludien a la possibilitat de veure en el cinema tot allò que passava al món: el Panorama Universal, Pabellón Cosmopolita...

e) Noms que deixaven intuir la mena de plaers que oferien als espectadors: Cámara Venus, La Carcajada, Venus película, Salón Cupido, La copa del placer, El cáliz de la alegría, La fecundidad, Salón virginal, Salón *le plaisir*, Oasis de las delicias, L'alegria que passa, Salón Nirvana.

L'estrena del pavelló cinematogràfic Sala Reus va ser el dissabte 28 d'abril de 1906. A més del concurs de noms, els empresaris van pensar incloure, entre les diverses pel·lícules a exhibir, una d'assumpte local. La reacció del públic va ser plenament exitosa:

21. *Las Circunstancias* 5,11 i 12 d'abril de 1906, p. 2.

En varias ocasiones y particularmente al exhibirse la película local *La procesión del domingo de Ramos* salió de la galería una especie de clamoreo.²²

El 10 de maig del mateix any estrenen una segona pel·lícula filmada a Reus: *Panorama Plaza Prim* «en uno de los momentos en que ofrece ésta más brillante aspecto, ó sea, a la terminación de la Misa de doce en día festivo».²³ Més endavant en van estrenar una altra: *Carnaval de Reus del 1908*. El seu èxit va fer pensar als empresaris de la Sala Reus en projectar-la en cinematògrafs d'altres poblacions,²⁴ tot i que de moment no se'n té constància.

De fet, si fem una ullada a aquestes pel·lícules filmades a Reus a començaments de segle, les ja esmentades i altres com ara: *Salida de misa de doce en la iglesia de San Pedro* (1905)²⁵ o *La Sedera* (*Salida de las operarias de la fábrica*) (1906),²⁶ ens adonarem que són reportatges d'actualitat amb assumptes molt tradicionals en el cinema de la seva primera època.

Com a complement de les pel·lícules també s'oferia en algunes ocasions espectacles de varietats com el següent:

Aprovechando la ocasión de encontrarse en esta ciudad de paso para la Corte, el célebre historiador y el memorión más grande que se conoce, D. Antonio Garseball Figueras, pensionado por S. M. el Rey D. Alfonso XIII, la empresa de la Sala Reus lo ha contratado con el fin de que este ilustrado público pueda admirarlo y preguntarle todo cuanto se quiera referente a Historia Universal, datos y fechas importantes desde la Creación hasta nuestros días.²⁷

El juliol de 1908 els empresaris de la Sala Reus van traslladar-se de lloc i ho aprofitaren per construir un edifici decorat per l'artista barceloní Escaler.²⁸

5. El cinema estable: el Kursaal

El segon gran cinema, el Kursaal, va ser construït per Emili Briansó (1909) al solar que havia ocupat la primitiva Sala Reus.

22. *Diario de Reus*, 10-5-1906, p. 2.

23. *Diario de Reus*, 12-5-1906, p. 3.

24. *Diario de Reus*, 19-3-1908, p. 3.

25. *Diario de Reus*, 28-3-1905, p. 3.

26. *Las Circunstancias*, 17-8-1906, p. 2.

27. *Diario de Reus*, 14-10-1906, p. 3.

28. *Diario de Reus*, 19-7-1908, p. 3.

La sumptuositat del projecte original, obra de l'arquitecte Domènech i Montaner —fill—, era prova evident del canvi d'actitud dels empresaris vers el cinema en adonar-se que aquest espectacle s'estava convertint en el més popular i que podia ser un bon negoci. La pròpia magnificència del Kursaal, en contrast amb la presència de les velles barraques de fusta, era considerada a l'època com a massa excessiva i potser amb alguns dubtes sobre la seva rendibilitat.

Los Doménech, pare y fill, no han temut lo passar per inmodestos y per aquí's tenim aixecant monuments a les desventures humanes.

Pera debutar, comensàren lo nostre temple de la Sagrada Familia, lo Manicomi de Reus, quina colocació de primera pedra se celebra cada quinueni posant una rajola mes a lo que segóns canten los papers, serà un vastíssim edifici ab vistas a que dintre uns quants anys tot Reus hi farà cap.

No contents ab aquest monument, los Doménech, pare y fill, aixecàren un altre edifici pel senzillíssim gust d'arruinar al propietari. Son d'aquells que quan aixequen una cosa ne baixa un'altra, y cumplint los designis de la Providencia aixecàren lo temple pagà de la plassa dels Quartels. Aquest temple, per ara, hostat ja un cinematograf, pero tant prest com lo seu ilustre propietari fassi'l darrer badall sota'l pès de les factures, se destinarà als usos funeraris qu'inspiràren lo projecte.²⁹

La pròpia publicació, que d'alguna manera posava en dubte la viabilitat econòmica del cinematògraf, va haver de rectificar anys més tard: l'Emilio Briansó declara que'l negoci del Kursaal li marxa de primera. Es l'única veritat qu'ha dit en sa vida.³⁰

6. Els nous empresaris de cinema

Els empresaris de cinema es comencen a fer populars i la seva tasca és molt sovint comentada, ja sigui elogiada o criticada. Els diaris publicaven, a vegades, queixes contra la seva actitud especulativa:

Varios vecinos de esta ciudad se nos han presentado lamentándose para que lo traslademos a las autoridades, el abuso que viene cometiéndose en el local Kursaal de Reus los domingos y días

29. *Lo Camell*, núm. 2, 13-11-1909, p. 4.

30. *Lo Camell*, núm. 2, II època, 1-3-1913, p. 4

festivos, en las sesiones de cine que se celebran a las 6 y 7 tarde, pues despachan las localidades sin numerar y muchas más de las que permite dicho local.

El último domingo a las 6 y a las 7 se armó como todas las fiestas tal lio que echaron al suelo a dos señoras rompiendo las boás [sic] de varias de ellas; y lo más temible es que algunos moalbetes de edad bastante avanzada disfruten entrando a juego de *boxer*.³¹

Altres vegades era el mateix empresari de cinema qui es veia embolicat en escàndols provocats pels espectadors o determinats col·lectius; així, per exemple:

En la segunda sesión de anteanoche del cinematógrafo Sala Reus hubo un poco de escándalo, motivado por haber retirado la empresa del programa la película *Tareas de un asistente*, por exigencia de unos señores que la consideraron ofensiva para su cuerpo.

Como la película estaba anunciada y se había exhibido ya en la primera sesión, el público que tenía derecho a exigirla, prorrumpió en fuertes voces y silbidos al ver que se anunciaba el último número sin haberse proyectado la consabida película y consiguió, en parte, su objeto, puesto que esta se exhibió si bien con algunas mutilaciones.

Tareas de un asistente fué ayer excluida del programa de la Sala Reus.³²

Finalment, la pròpia administració va tenir algunes topades amb els empresaris cinematogràfics:

Hace tres noches que los dueños de la Sala Reus, no pudiendo dar en ella las acostumbradas sesiones de cinematógrafo por prohibición de la autoridad en virtud de la R. O. dictada sobre el particular por el señor ministro de la Gobernación, han montado una tela en mitad de la plaza de los Cuarteles en donde proyectan películas al aire libre. Con tal motivo el público aprovecha la ganga de la *baratura* del espectáculo y acude allí numerosísimo.³³

Es veu que l'experiència va ser d'allò més exitosa, ja que uns mesos després Tomàs Giró i Bruiget, l'amo del Cafè de París, que havia acollit el 1897 la primera sessió de cinema a Reus, va demanar a l'Ajuntament permís per fer projeccions al mig de la plaça de Prim, «para solaz y recreo de los concurrentes a mi café».³⁴

31. *Diario de Reus*, 3-1-1911, p. 2.

32. *Diario de Reus*, 19-10-1906, p. 3.

33. *Diario de Reus*, 19-5-1908, p. 3.

34. Segons expedient del 26 de maig de 1909 de la secció de Foment conservat a l'Arxiu Històric Comarcal de Reus.

L'arquitecte municipal, Pere Caselles, va emetre un informe favorable sempre que l'interessat evités que «el tránsito pedestre y rodado sufra perjuicio alguno».

Però la crítica més freqüent que es llançava als empresaris era la baixa qualitat moral o l'escabrositat de les pel·lícules programades.

¿Pueden ejercer, por ejemplo, bienhechora influencia, esa retahíla de películas sensacionales representativas de crímenes horrendos cometidos mediante diabólicas añagozas, con premeditación, alevosía, nocturnidad, despoblado, robo y todos los agravantes imaginables?³⁵

Potser aquestes crítiques van fer que els empresaris de cinema dediquessin una especial atenció a millorar la seva reputació i el negoci. D'aquesta manera, la Sala Reus va realitzar les *matinées de moda*. Un dia a la setmana es feia una projecció especialment adreçada als nens. També hi havia un cop al mes el sorteig de regals, com la Gramàtica i el Diccionari Esperantista.³⁶ També el teatre del Centre de Lectura va fer sessions gratuïtes per als deixebles que concorrien a les escoles públiques i estaven asilats en les cases de beneficència.³⁷ Fins i tot alguns col·legis, com el de Sant Pere Apòstol, començaven a fer projeccions de pel·lícules.³⁸

Fos per altruisme o per interès mercantilista, l'actitud benefactora dels empresaris de cinemes venia de lluny. Ja a l'any 1898, els amos d'un cinematògraf instal·lat a la ciutat van celebrar dues funcions benèfiques: una per als repatriats de la Guerra de Cuba i l'altra per a la classe obrera sense feina.³⁹

Al final de la primera dècada del segle XX, l'actuació dels empresaris de cinema amb barraques itinerants que exhibien pel·lícules a la ciutat durant uns mesos i després se'n anaven a una altra ja es pot donar per extingida. Van ser substituïts per la gestió d'uns nous empresaris, normalment de la mateixa ciutat, que realitzaren unes inversions econòmicament importants per construir edificis destinats principalment a la projecció de pel·lícules. Edificis en els quals té cabuda cada cop més gent, i que són el reflex de la popularització massiva del cinema respecte d'altres espectacles que o bé desapareixen o bé resten més minoritaris.

35. *Diario de Reus*, 13-9-1908, p. 2.

36. *Diario de Reus*, 5-11-1908, p. 2.

37. *Foment*, 4-7-1908, p. 3.

38. *Diario de Reus*, 28-1-1906, p. 3.

39. *Diario de Reus*, 19-11-1898, p. 2.